

УДК 316.454

Л.А. Ороховська

*Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного
авіаційного університету*

ДРУКАРСЬКА КУЛЬТУРА ТА СВІТСЬКИЙ ХАРАКТЕР МАС-МЕДІА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ (ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ)

Л.А. Ороховська «Друкарська культура та світський характер мас-медіа епохи Відродження (історико-філософська репрезентація)». У статті досліджуються зв'язки між винайденням книгодрукування та змінами в суспільно-політичному житті людства в епоху Відродження.

Ключові слова: мас-медіа, книгодрукування, епоха Відродження.

Л.А. Ороховская «Печатная культура и светский характер масс-медиа эпохи Возрождения (историко-философская репрезентация)». В статье исследуются связи между изобретением книгопечатания и изменениями в общественно-политической жизни человечества в эпоху Возрождения.

Ключевые слова: масс-медиа, книгопечатание, Возрождение.

L. Orochovska «Print culture and secular nature of mass media in the era of Revival (historical and philosophical representation)». In the article examines the relationship between the invention of printing, and changes in the social and political life of mankind in the era of Revival.

Key words: mass media, printing, Revival.

У період Відродження культура зазнає значних трансформацій, відбувається формування нового мистецтва, нової науки і нової людини. Секуляризація релігії утверджує нові

антропологічні цінності. Саме в цей час суспільство стає відкритим до нових віянь, вперше після тисячолітнього панування релігійного світогляду відбувається переосмислення цінностей. Як зазначав Д. Піко Делла Мірандола, людина стає майстром свого власного образу. Формуються нові ідеї гуманізму, наукового знання, релігії, мистецтва. Метою історичного процесу стає прогрес. Не Бог, а людина визнається творцем історії. Наукова раціональність визнається вищою формою раціональності. Технократизм і економізм постають як реальне втілення науки і як найбільш прогресивна форма соціального розвитку.

Зміна культурних епох є наслідком революційних винаходів у галузі засобів комунікації. З середини XV ст., коли Гуттенберг створив європейський спосіб книгодрукування за допомогою набірних літер, книга втратила свій статус рідкісної речі. Цей винахід знаменував новий етап у житті людства і позначився на всій системі відносин: духовній, політичній, соціальній, національній, етнічній, економічній.

Зміни, які відбуваються у епоху Відродження в економічному, політичному, духовному, культурному житті суспільства, визначають Європу як центральний полюс розвитку в світі. Якщо на попередніх етапах розвитку світової історії спостерігався поліцентричний характер міжцивілізаційної взаємодії (рівність й автономність окремих цивілізаційних світів, більш-менш партнерські й паритетні відносини між ними), то приблизно з 1500 р., за ще тривалого збереження і навіть зміцнення могутності Китаю та Османської імперії, з кожним століттям дедалі виразніше відчувається утвердження всесвітньої гегемонії Заходу.

Проблемі впливу мас-медіа на розвиток суспільства присвячені праці К.-О. Апеля, Д. Белла, П. Бергера, П. Бурдьє, Ю. Габермаса, М. Кастельса, Ж. А. Кондорсе, К. Леві-Строса, Н. Лумана, М. Маклюєна, А.-Ж. Мартена, І. Масуди, Е. Тоффлера, А. Турена, Ф. Уєбстера, Л. Февра, К. Ясперса та ін.

Метою даної статті є дослідження феномену мас-медіа в епоху Відродження та дослідження зв'язку між змінами способів комунікації та суспільно-політичним життям людства.

Епоха Відродження, або Ренесансу – це перехідний період від середньовічної культури до культури Нового часу. В Італії він датується XIV-XVI ст., в інших країнах – в кінці XV – XVI ст. На перших порах Відродження в європейській культурі спостерігалось як повернення до забутих досягнень античної культури в галузі науки, філософії, літератури, мистецтва. Так, у Італії розшукувалися рукописи античних письменників, твори античної скульптури, архітектури. Звичайно, це відбувалося і раніше, але в епоху Середньовіччя такі знахідки використовувалися, насамперед, для того, щоб підтвердити правильність церковних догм. У епоху Відродження антична спадщина використовується для руйнування церковних канонів та заборон. Виникає новий тип світогляду і новий тип культури. У центрі нового світогляду знаходиться людина, а не Бог як вища сутність. Новий погляд на світ отримав назву гуманізму. Видатні духовні творіння Європи цього часу, як зазначає К. Ясперс, «змушують нас співставити європейську культуру з осьовим часом дві з половиною тисячі років тому назад» [1, с. 97].

Особливе місце в історії епохи Відродження займає винахід книгодрукування. У концепції Ж. А. Кондорсе, викладеній у його праці «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» (1794), всесвітня історія розглядається як лінійний і неухильний прогрес. Основою та рушієм цього історичного прогресу просвітник вважав людський розум як найвищу здібність людини. Ж. А. Кондорсе ділить історію людства на десять епох. Сьома епоха, згідно його періодизації, розпочинається відродженням наук у Європі і завершується винайденням книгодрукування. Цей винахід, наряду з іншими технічними винаходами, з різними формами господарювання, науковими і філософськими відкриттями, елементами моралі та етикету він називає такими, які впливають на загальний духовний розвиток людського роду. Він звертає увагу на взаємозв'язок матеріально-господарських, соціальних та інтелектуально-моральних явищ, які утворюють культуру [2].

М. Маклюен звертає увагу на психічні і соціальні наслідки книгодрукування. Розглядаючи вплив книгодрукування на соціальне життя людства, він зазначає, що книгодрукарське розширення людини принесло з собою націоналізм, масові ринки,

загальну писемність і загальну освіту. У психічному плані друкована книга, будучи розширенням зорової можливості, інтенсифікувала перспективу і фіксовану точку зору та дала ілюзію того, що простір є візуальним, однотипним і неперервним. «Лінійність, точність і однотипність аранжування набірних літер невіддільні від цих великих культурних форм та інновацій, які створені досвідом епохи Відродження. Нова інтенсивність візуального акценту і приватної точки зору у перший же вік існування друку поєдналася з тими засобами самовираження, які стали можливими завдяки книгодрукарському розширенню людини» [3, с. 195].

З винаходом книгодрукування змінюється система передачі знань, змінюється мислення людей та їх установки, з'являється можливість реформувати систему освіти. Друкована книга стала новим візуальним засобом, що був доступний всім студентам. «Друк змінив як процес навчання, так і ринкову торгівлю. Книга стала першою друкарською машиною, а також першим товаром масового виробництва... Рукописна культура підтримувала у сфері освіти усну процедуру, названу в її вищих проявах «схоластиком»; проте друк, підкладаючи будь-якій даній множині учнів чи читачів один і той же текст, швидко покінчив із схоластичним режимом усного диспуту. Друк дав писемності минулого таку величезну нову пам'ять, на фоні якої індивідуальна пам'ять стала неадекватною» [3, с. 197].

Тільки після винайдення друкарського верстата освіта у Європі стала набувати світського характеру і кількість освічених людей стала зростати. Найбільш популярним літературним жанром були Життя святих. Серед представників дворянства популярністю користувався лицарський епос («Пісня про Роланда», «Повість про короля Артура», «Пісня про Нібелунгів»). Найбільш освічене духовенство цікавилось богословськими дослідженнями, філософією, історією.

Книгодрукування стало також тим фактором, який сприяв виникненню Реформації та появі протестантизму. У католицькій церкві тільки священники могли читати і трактувати Біблію. Протестантизм визнає, що кожен віруючий, прислуховуючись до голосу Бога, може сам, без посередництва священників, судити про те, що написано в Біблії, визнає абсолютний авторитет

Священного писання як єдине джерело віри в Бога. Жан Кальвін у «Наставлянні в християнській вірі» пише: «Якщо старому з його підсліпуватими очима, що сльозяться, дати написану ясними великими буквами книгу, він побачить текст у цілому, але лише з великою силою зможе розрізнити без окулярів окремі слова. Озброївшись же окулярами, він зможе з їхньою допомогою читати швидко. Так і Священне Писання збирає воєдино, у фокус, знання про Бога, що до цього жили в нашій душі неясними і розсіяними, і розганяє пільму, ясно показуючи нам істинного Бога» (Кн. I, гл. VI).

Протестантизм виступив з дозволом мирянам читати і тлумачити Біблію. Реформатори провели величезну роботу з перекладу Біблії, раніше відомої в давньоєврейській, грецькій і латинській версіях, на національні мови народів Європи. Мартін Лютер особисто зробив переклад Нового Завіту на німецьку мову. Якщо в епоху Середньовіччя мовою релігійного спілкування була латинь, то Реформація започаткувала перехід богослужіння на національні мови. Але з часом становлення націй викликало конфлікт з церквою, так як світська влада стала підпорядковувати собі національні церкви.

У результаті появи друкованої Біблії відбувається нехтування авторитету усної церковної традиції. М. Маклюен звертає увагу на те, що «ймовірно, нова однорідність друкованої сторінки вселяла неусвідомлену віру в дійсні можливості надрукованої Біблії, зневажаючи авторитет усної церковної традиції, з одного боку, і стимулювала потребу у її раціонально-критичному вивченні, з іншого. Справа була такою, ніби друкований текст – одноманітний товар, який підлягає точному відтворенню – був здатний породжувати (як під гіпнозом) впевненість у тому, що книга не залежить від людини. Ніхто з тих, хто читав манускрипти, не зміг би зробити подібного висновку по відношенню до природи і характеру написаного слова. Поступово, поширюючись на інші сфери життєдіяльності, уявлення про гомогенне відтворення, яке виникло під впливом друкованого тексту, привело до появи тих форм виробництва і соціальної організації, які втілюють практично всі характерні риси західного світу і задовольняють його» [4, с. 256-257].

В епоху Відродження відбувається зміна конструктів суспільної свідомості. Якщо для філософії раннього християнства з його ідеологією ненагромадження багатства, рівності і стоїцизму були характерні твердження: «Блаженні убогі духом» (убогі по духу – ті, хто добровільно відмовився від благ) та «Легше верблюду пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти в Царство Небесне», то для протестантської етики, яка була ідеологічною основою промислової революції, притаманні ідеї випробування своєї богоугодності за допомогою практичної діяльності у світському житті. Багатство, здобуте працею, визнавалося угодним Богу – «блаженні ті, хто процвітає».

Поява друкованої книги викликала прискорення соціальної і особистої активності. М. Маклюєн зазначає, що і сьогодні ми ще не зовсім усвідомили, що друк є технологія індивідуалізму. Технології книгодрукування породили конвеєр і перше масове виробництво, тобто те, що роз'єднує людей. З тих пір почалися процеси фрагментації суспільства і відчуження людини: друковане слово дозволило пізнавати світ індивідуально, поза колективною свідомістю общини. Більше того, він вважає, що книгодрукування сприяло вихованню традицій приватної власності і особистого життя, а також наочному прояву різноманітних форм «замкнутості», замінює колективізм індивідуалізмом. «Алфавіт (і його розширення у виді книгодрукування), обумовив можливість поширення влади, тобто знання, і послабив племінні узи, підірвавши тим самим племінне людство і перетворивши його у скупчення відособлених індивідів» [3, с. 194].

Технології друку, з одного боку, ізолюють індивіда, а, з іншого, одночасно сприяють виникненню крупних спільнот людей, які об'єднують на основі володіння тими чи іншими національними мовами. Книгодрукування стало могутньою силою в галузі комунікації і прискорило процес консолідації національних мов, викликало ріст націоналізму, корінну ломку традиційних устоїв. М. Маклюєн вважає, що книгодрукування, сприяючи розвитку індивідуалізму, породжує і націоналізм, перетворивши місцеві мови в засіб масової комунікації, в закриті системи. Націоналізм виникає як нове уявлення про групові спільноти, які базуються на такій швидкості обміну інформацією,

яка була би неможлива до появи і розвитку технології друку. «Політична уніфікація населення на основі діалектних і мовних угруповань була немислима, поки друк не перетворив кожную народну мову в екстенсивний засіб масового спілкування. Плем'я – розширена форма сім'ї, яка складається з кровних родичів, – зривається друком і замінюється асоціацією людей, гомогенно навчених бути індивідами. Сам націоналізм постав у енергетично новому візуальному образі групової долі і групового статусу і залежав від швидкості руху інформації, якої не було до появи друку» [3, с. 200-201].

Усні, писемні і друкарські форми літературних творів по-різному впливають на людей. До появи друку мова постійно змінювалася і зовсім не визнавалася неодмінним атрибутом і ознакою національності, а стиль передбачав дотримання фіксованих і складних по-суті своїй правил риторики. Поява друку сприяла широкому розповсюдженню друкованої мови. Саме у цей період відбувається остаточне формування національних мов.

До XV століття у Європі було відсутнє таке соціальне явище як націоналізм і в законодавстві європейських країн не було ні найменших натяків, які вказували на прагнення сприяти національній торгівлі шляхом її захисту від іноземної конкуренції. Виникнення націоналізму пов'язане з втіленням мови у друк. У більшості країн особлива група людей, певна народність чи національність формувала панівний клас у суспільстві, створювала національну мову.

С. Кара-Мурза, характеризуючи розвиток націоналізму як світоглядної й ідеологічної конструкції, розглядає дві його течії, які, переплітаючись, і конфліктували між собою, і підтримували одна одну. «Якщо вважати людські спільноти системами, то ці дві течії в націоналізмі можна розрізнити по відношенню даної спільноти до її середовища (більш крупної системи) і до її елементів – менших спільнот. У цьому сенсі націоналізм одночасно був ідеологією поділу та ідеологією об'єднання» [5, с. 321]. Національні мови набули під впливом нової технології візуальності, стали концентруватися, консолідуватися і уніфікуватися.

Націоналізм може продемонструвати свій потенціал уніфікації тільки тоді, коли в системах організації праці і виробництва буде застосована друкарська технологія. «Психічні і соціальні наслідки друку включали поступове гомогенізуючи поширення її подільного і однотипного характеру на різні регіони, яке привело, в кінці кінців, до того зростання влади, енергії і агресії, яке ми пов'язуємо з новими націоналізмами» [3, с. 198].

Друк трансформує національні мови, перетворює їх у засіб масової інформації. Книгодрукування стає першою формою масового виробництва. У процесі формування літературної мови друк відіграв уніфікуючу роль. У часи Реформації в Німеччині, яка складалася з різних племен, Лютер утворив мову, яка у всіх відношеннях відповідала сучасній німецькій мові. Масове поширення і величезна популярність створених ним праць, притаманна їм літературна якість сприяли тому, що скоро його мова стала сприйматися як взірцева модель.

Друк перетворив національні мови у засіб масової комунікації. У свою чергу, засоби масової комунікації сприяли появі засобів централізованого державного контролю над діями суспільства. Використання представниками влади винаходу книгодрукування, поява преси значно посилили виконавчу, законодавчу і судову влади. Вже в XVI ст. правителі проводять політику жорсткого контролю над пресою, орієнтовану на інтереси державної безпеки. Друкована книга сприяє тому, що в країнах Європи уніфікується і церковна служба. Так, в Англії 1559 р. Єлизавета видала Акт про єдність. У 1562 р. була видана Книга проповідей, яка стала використовуватися для публічного читання з будь-якої кафедри.

Винайдення книгодрукування позначилося і на економічних відносинах у суспільстві. М. Маклюен зазначає: «Поява книгодрукування зміцнила і розширила нову візуальну орієнтацію прикладного знання, створивши перший одноманітно вироблений товар, перший конвеєр і перше масове (серійне) виробництво» [4, с.225].

Протестантський дух, який культивує ідею унікальності особистості визначив пріоритет матеріально-культурних установок у західному світосприйнятті. Реформація церкви, культ

трудової етики, зменшення невиробничих і збільшення виробничих витрат, підвищення активності та продуктивності праці людей, раціоналізація їх діяльності у зв'язку з підвищенням рівня освіти, помітним розширенням шкіл та університетів, – все це сприяло швидкому росту економіки країн протестантської Європи. Тут істотно скоротилося число свят, які становили до XVI ст. 1/4-1/3, а в пізній Римській імперії від 1/3 до 1/2 від усіх днів у році [6, с. 88, 96].

У праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер показав роль протестантської реформації та релігійного вчення кальвінізму в становленні раціоналістичного духу капіталізму. З позиції культурного детермінізму М. Вебер вважав, що саме протестантська етика є ключовим фактором, що визначив успішний ріст капіталістичної економіки. Розуміння культурних традицій допомагає осмисленню впливу людської поведінки й соціальної динаміки на результати розвитку. Для західної культури, основою якої є протестантизм, характерні: динамізм, орієнтація на новизну, утвердження гідності і поваги до людської особистості, індивідуалізм, установка на автономність особистості, раціональність, ідеали свободи, рівності, терпимості, повага до приватної власності. Досліджуючи модернізацію як процес суспільної раціоналізації, М. Вебер базується на аналізі не науково-технічного розвитку, а релігійної картини світу, яка виникла в результаті духовних рухів Реформації і протестантизму. Саме «дух» цих рухів, який проявився як активізація думки, вивільнення логосу, певний склад розуму розглядаються як першопричина якісних зрушень і в господарстві, і в соціальній сфері, і в створенні раціоналізованої картини світу [7].

Метафізичний переворот, який відбувся внаслідок релігійно-історичних рухів, і, насамперед, протестантська етика виявилися важливими рушійними силами спільного процесу раціоналізації. Наука і техніка, які стали моделлю раціональності стали важливими факторами капіталістичного розвитку, ефективними засобами модернізації суспільної праці і соціальної сфери, у результаті чого науковий прогрес став сприйматися як раціоналізація усього суспільного життя. Саме епоха Відродження започаткувала в Європі зародження капіталізму. У

містах, які збереглися як торгово-ремісничі осередки з часів Римської імперії, виникають перші мануфактури, розвивається банківська справа, зароджується капіталістична економіка, формуються торгові центри загальноєвропейського значення.

Але з часом формальна раціональність і цілераціональні дії як головні фактори успішної економічної діяльності були перенесені, по-суті, на всі сфери культури, що привело до негативних наслідків, особливо у сфері особистісного спілкування, повсякденного життя, а також у сфері комунікації і спілкування. Ці суттєво важливі для людини умови найбільше постраждали від бюрократизації як породження формальної раціональності.

Вирішальним фактором процесу формування певної соціально-економічної системи виступає зміна технологій, яка породжує зміну способу комунікації, яка домінує у суспільстві. Тип суспільства значною мірою визначається домінуючим у цьому суспільстві типом комунікації. Засоби комунікації визначають соціальну організацію, структуру знання, регулюють принципи сприйняття просторово-часових характеристик. Становлення індустріального суспільства було би неможливим без виникнення друкарського верстата.

Книгодрукування забезпечило студентів і викладачів університетів базовими текстами із традиційного схоластичного арсеналу; збільшило загальну кількість найбільш поширених і часто вживаних книг, католицьких требників і часословів, необхідних для відправлення літургічних церемоній щоденних богослужінь, творів містичних авторів і книг популярного благочестя; зробило ці книги доступними для широкої аудиторії. Завдяки книзі знання стають доступними людям. Книга сприяє швидкому росту національної свідомості на основі єдиної мови. Друковані видання підручників формують свідомість цілих поколінь, створюють єдину аудиторію. Винайдення книгодрукування давало можливість тиражувати праці мислителів різних часів і народів, розвивати літературні мови, поширювати знання серед широких верств населення, формувати в межах країни спільні думки, почуття, погляди, цінності, інтереси, спосіб життя тощо. Світський характер мас-медіа епохи

Відродження сприяє формуванню людини нового типу, з її новим відношенням до життя.

Книгодрукування сприяло появі і зростанню націоналізму. Європейські народи вступали у новий етап – етап національного існування, першими ознаками якого стали формування націй, зародження національної ідеї та націоналізму, створення національних держав тощо. Друк породив новий інструмент політичного централізму, а національну мову перетворив у засіб масової інформації.

Друк Біблії, можливість її індивідуального прочитання призвели до появи ересі, зародження протестантизму, що призвело до розколу у християнстві. Боротьба з церковними догмами розгорнулася саме завдяки Реформації, яка започаткувала основи світської культури. І хоч Реформація не забезпечила справжньої свободи совісті, але терпимість стала ширшою і право на свободне дослідження було визнано. Протестантська етика формує тип ділової людини, чий підприємницький дух заклав основи буржуазного світу, забезпечив корінні зміни у житті європейських народів і став важливим чинником подальшого розвитку світової культури.

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. 2-е изд. – М. : Республика, 1994. – 527 с. – (Мыслители XX в.).
2. Кондорсе Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Ж. А. Кондорсе. – М. : Соцэкгиз, 1936. – 266 с.
3. Маклюэн М. Понимание медиа / Маклюэн Маршалл. – М. – Жуковский : Канон-Пресс-Ц, 2003. – 464 с.
4. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга : Становление человека печатающего / Перевод И. О. Тюриной. – М. : Академический Проект : Фонд «Мир», 2005. – 496с.
5. Кара-Мурза С. Г. Демонтаж народа / Сергей Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2008. – 704 с.
6. Мельянцеv В. А. Восток и Запад во втором тысячелетии: экономика, история и современность / В. А. Мельянцеv. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 303 с.
7. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер; пер. з нім. О. Погорілий. – К. : Основи, 1994. – 261 с.